

UOT 94(479.24)

MAŞİDE NİĞMET* MEMİŞ MEHMET**

TÜRKİYƏ MUZEYLƏRİNDƏ QORUNUB SAXLANILAN
BAŞ BƏZƏKLƏRİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə Türkiyə muzeylərində mühafizə olunan Osmanlı dövrü zinat əşyaları araşdırılır. Təhlilə Topçaqı Sarayı Muzeyində, Ankaranın Etnoqrafiya Muzeyində eləcə də Konya Etnoqrafiya Muzeyində nümayiş edilən baş bəzəkləri olan ciqqa, tapalıq və sırgalar cəlb edilmişdir. Göstərilir ki, baş bəzəkləri insanın görkəminə təmənəqə verməklə yanaşı geyim dəstəsinin kompozisiya quruluşuna və bədii tərtibatına uyğun seçilmişdir. Türkiyə milli geyimlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və libasların bədii tərtibatında xüsusi yer tutan zinat əşyaları utilitar, estetik və həməli rolunu oynayır, müxtəlif texniki üsullarla işlənmişlər. Onların bədii tərtibatında xalq motivlərindən geniş istifadə olunurdu.

Açar sözlər: Türkiyə, muzey, zinat, baş bəzəyi, bədii tərtibat.

Giriş. Bəzək aksesuarları türk maddi mədəniyyət mirasları arasında yer alan əhəmiyyətli elementlərdir. Bəzək əşyalarının materialı, bədii tərtibatı meydana gəlidiyi dövrün həyat tərzini, zövqünü bizə məlum edir. Pelin D.Dikmen öz məqaləsində Anadolu mədəniyyətində xüsusi yer tutan zinat əşyalarının mənsub olduqları bölgələrə görə ayıraraq şərh etmişdir: “Anadoluda zərgərlik əsrlər boyu davam etmiş, Anadoluğa yaşayan antik dövr sivilizasiyalarının zərgərlik ənənəsi Səlcuqlar dövrünə və sonra Osmanlı İmperatorluğuna qədər uzanan böyük yol keçmişdir” [2].

Ankara Etnoqrafiya muzeyində mühafizə edilən baş geyimi 22765 inventar nömrəli gümüş təpəlikdir. Kənarı haşiyə şəklində işlənmiş üzərində çiçək və yarpaq motivli ornamental təsvirlər vardır. Qismən qarasağad texnikasında işlənmişdir. Adı qırmızı daşla işlənmiş mərkəzi hissəsi qabarıq verilmişdir. Təpəliyin kənarlarında sallanan on yeddi sıra gümüş zəncirinin ucunda on yeddi ədəd 1,9 sm ölçüdə gümüş pul, üzərində isə on beş ədəd 1,5 sm həcmində gümüş pul və bir iri armudi formalı gümüş lövhə mövcuddur. Metal pulların bəzilərinin yazıları silinmişdir. Muzeydə mövcud olan daha bir gümüş təpəlik 5988 inventar nömrəsi ilə qorunmaqdadır. Bütövlükdə çiçək motivi şəklində işlənməklə şəbəkə texnikasında icra edilmişdir. Kənarları nöqtəli haşiyə formasında olan çiçəyin ortasında daha bir çiçək təsviri olmaqla su damlası şəklində dekor edilmişdir.

Osmanlı sultanlarında bir tac çatışmazlığı olsa da, hökmdarın başlığı olan dülbəndlər (avropahılar onu *тюрбан* deyər adlandırdılar) çox diqqət ayırırdılar. O dövrə aid bütün miniatürlərdə hökmdarın dülbəndi ayanların baş geyimlərindən ölçüsü və forması ilə fərqlənir. Dülbəndin qurulması zamanı, adətən, eni bir qarış olan ağ rəngli pambıq və ya kətdandan toxunulmuş parçanın xüsusi konik başlığa – kavuka sarılırdı. O, yuxarıya doğru daralmış və içəridən yığılmış paxta ilə bəzədilmiş qalın pambıqdan ibarət idi.

XV əsrdə “mücvəzə” adlı silindrik model üstünlük təşkil edirdi. XVI əsrin əvvəllərində onu I Solimin şərfinə adlandırılan hündür səlimi əvəz etdi. Onun oğlu Məhəmməd Süleyman “yusif” adlı dik uclu və daqiq qeyd edilmiş qatılma parça ilə bürünən çalmanı dəbə mindirdi. Çalma çıxarırlarkən, onu xüsusi bir qələbə yerləşdirib tozdan qorumaq üçün bir dəsmal ilə örtüdülər. Onun parçasının sadə bir yuyulması da xüsusi bir mərasim çevrilirdi, bu işi yalnız etibarlı xidmətçilərə həvalə edirdilər.

Hökmdar dülbəndinin bəzədilməsinə xüsusi yer verirdilər. Bu məqsədlə ciqqalardan istifadə edilmişdir. Asyanın mədəniyyətində onlar gücləndirmə vasitəsi, eləcə də pis ruhlardan

qorunma vasitəsi sayılırdı. Bu cür bəzəkləri yalnız padşah tərəfindən deyil, həm də irsi şahzadələri, böyük vəzirlərin, yüksək rütbəli ayanlar d gözdəridir. Hökmdarın çalmasını bəzəmək üçün çox vaxt bir deyil, tez-tez iki və ya üç ciqqa bərkidilirdi.

Ciqqanın ilkin mənasını əqrət (quş lələyindən ibarət qadın baş bəzəyi) təşkil edir, ikinci mənası isə quş pipiyi deməkdir. Bəsmə üsulu ilə qabarıq düzəldilmiş, qızıldan qayırılmış “quş pipiyi” ilə “tac qoyulmuş” ciqqa uzun səncaq olmuşdur. Darağı naxışlar salarkən hazırlanmış, yuvaya yerləşdirilmiş müxtəlif rəngli şüşə və daş-qaşlardan olan qabarıq ornamentlərlə hər iki tərəfdən gözəl bəzəyirdilər. Mərkəzdə çox vaxt bütərəstlik və müsəlman simvolu olan aypara təsvir edir, yuxarıda isə “xoşbəxtlik boğçası” yerləşdirirdilər. Darağın aşağı hissəsindən muncuq və basmanaxış yarpaqlardan olan asma bəzəklər sallanırdı. Formasına görə o, haqiqi kəklik və ya quş pipiyi təsvirindən çox uzaq idi və özündə gözəl qönçə, lələ güllü və ya palmetta elementlərini birləşdirirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ciqqa orta əsr Səfəvi hökmdarları tərəfindən də işlənirdi. S.Sadıxovanın göstərdiyi kimi, “bu cür valehedici ciqqaları qızılbaş hökmdarları şücaət göstərmiş sərkərdə və omirləri mükafatlandıraraq hədiyyə göndərirdilər... Ciqqanın arxa tərəfinə məşhur sərkərdələrin, ayanların və yüksək vəzifəli qulluqçuların, vəzir və əsas saray sərəncamçıların ciqqalarını bəzəyən, qızıl saplarla bağlanmış, cod at qılı dəstəsinin keçirdiyi kiçik borucuq – tüklük bərkidilirdi. Hərbi fərqlənmə nişanı kimi qəbul edilmiş, soruq adlandırılan bu dəstələr hərbi dəbilqənin – tasküləhin ucuna bərkidilir və iki cür (düz soruq və süpürgə soruq) olurdular” [3, s.39].

Zərgərlikdə çoxmənalı idealizə edilmiş və hər yerdə olan xeyrixahlıq və hamilik simvoluunu ifadə edən ciqqa quş obrazı ilə bağlı olan şənə və ya kəklik formasında olmaqla yanaşı, həm də quş lələyi qabı olmuşdur. Belə ki, soruqlarla birgə, ağ rəng danquşu, həmçinin dovquşu lələyindən olan plümaylardan (papağa vurulan quş lələyindən bəzək) istifadə edirdilər. Müxtəlif üsullarla və bir neçə sırada birləşdirilmiş iri lələk dəstələri – “güləbə” əsədin, himayəçinin və onun yaxın qohumlarının dəstələrinə xarakterik olmuşdur. Onu saray adamları da qoyurdular. XV-XVI əsrlərin miniatürlərində əsasən, ucunda daş-qaşlı və mirvarili ağ quş lələyi qotazı olan həmin lələklər bir-biri ilə qızılı saplarla birləşirdi. Həmin bəzəklər də ciqqanın tüklüyünün üstündən taxılırdı. Güləbə üçün nəzərdə tutulmuş ciqqa böyüklüyünə, dəbdəbə və gözəlliyinə görə fərqlənirdi. Əqrətin girintili-qıxıntılı naxışlı forması şənə, gül üzərində yerləşən “bitmiş” üçbaşı əsanı xatırladırdı. Əqrət üz tərəfində yaqut – ləl və berillər* yerləşdirir və onları bəzədilmiş şiftili (başsız mux) mirvarilərlə dövrələyirdilər. Az hallarda almaz yerləşdirirdilər. Müntəzəm girdə xətlərlə canlı ritmə verilmiş kiçik bitki naxışlarını məharətlə işləyib hazırlayırdılar. Bəzək ahəngdar, həllinə görə həcmli, modelləşdirilməsinə görə ifadəli, siluet təsirli. Hətta lələklər də mirvari başlıqlar və asma bəzəklərlə uyğunlaşırıdılar. Tərs üzü bəsmə üsulunda hazırlanmış inco, zərif bitki naxışlı qızıl lövhəcikdən olurdu [4, s.22-24].

Topçaqı Sarayı Muzeyi XVIII əsrə aid Sultanın çalması üçün ciqqa nümayiş edilir. Ciqqa qızıldan hazırlanıb, mərkəzi hissə üç böyük cilalanmamış yaqut və iki zümrüd yerləşdirilmişdir. Onlar xırdə brilyant daşlarla əhatə olunub, ən böyüyü yaqutun üstündə qurulub. Bir qədər yuxarıda isə dörd mirvari yer alıb. Ciqqanın yuxarı hissəsi brilyantlarla bəzədilmiş beş bolluq buynuzu rəmzili gur barokko kompozisiyasından ibarətdir. Ciqqa dülbəndə daha etibarlı və daha möhkəm bərkidilənin deyər ona qarmaqlı dörd zəncirlər birləşdirilmişdir. Onlar da brilyantlarla bəzədilmişdir, hərəsi zümrüd qaşılı olan 19 asmalarla təchiz olunmuşdur. Ciqqanın arxa tərəfində boz vağın lələklərindən yığılmış soruq bərkidilmək üçün kiçik borucuq olan tüklük var.

Topçaqı Sarayında mühafizə olunan digər ciqqa sultanın tontənəli çalması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ciqqanın mərkəzi iri zümrüd daşılı ilə tərgib edilmişdir. Bu cür ciqqalar əslində Avropa hökmdarlarının hakimiyyət rəmzi olan tacın analoqu kimi çıxış edirdi. Ankara Etno-

qrafiya Muzeyinin 22796 inventar nömrəli üç sıra gümüş pullu zəncirdən ibarət baş bəzəyinin ən maraqlı və diqqəti cəlb edən hissəsi hər iki kənarı tamamlayın badamşəkili formaldır. İçərisi qırmızı rəngli badam formalarının daxili tərtibatı fərqli həllə malikdir. Hər ikisinin kənarları qabanq döymə bəzəklərlə işlənmişdir. Baş bəzəyinin sol tərəfindəki daha iri badamın içərisi bitki motivləri ilə işlənmiş, mərkəzi hissəsində isə şaquli istiqamətdə biri böyük, ikisi kiçik olmaqla, simmetrik şəkildə üç qırmızı qaş yerləşdirilmişdir. Digər kiçik ölçülü badam forması isə rəng həllinə görə birincidən seçilir. Belə ki, daxili qırmızı fonlu və yenə də bitki motivli olmaqla mərkəzi hissəsində iri yaşıl qaş qoyulmuşdur.

Üst iki sıra zəncir üzərindəki 1293-cü ilə aid gümüş pulların həcmi 1,5 sm olmaqla 15 ədəddən ibarətdir. Üçüncü sıra zəncirin üzərini isə 1327-ci ilə aid 8 ədəd, 1293-cü ilə aid 1 ədəd həcmi 1,8 sm olan gümüş pullar tərtib edir. Qırmızı daş badam formasının sol kənar hissəsi də, üzərində 15 kiçik, 5 böyük gümüş puldan ibarət beş sıra zəncir silsiləsi ilə işlənmişdir.

Konya Etnoqrafiya Muzeyi müxtəlif materiallardan hazırlanmış, daş-qaşlarla bəzədilmiş rəngarəng qadın bəzəklərindən ibarət kolleksiyaya malikdir ki, onların böyük əksəriyyəti Osmanlı dövrünə aiddir. Qadın aksesuarları içərisində müxtəlif baş bəzəkləri, gərdənlilər, qolbaqlar, üzükler, sırğalar, kəmərlər və s. üstünlük təşkil edir.

Baş bəzəklərinə nümunə olaraq 5368 inventar nömrəli təpəliyi nümunə göstərə bilərik. Gümüş və alüminyumdan işlənmiş dairəvi formalı baş geyimi iki hissədən ibarətdir. Altdakı hissə asma zəncirli çevrələnmiş və zəncir ucları metal lövhələrlə bəzənmişdir. Üst parçada şəbəkə texnikasında nəbati motivlərlə işlənmiş altı guşəli ulduz yerləşir. Ulduzun hər bir guşəsində yaşıl və qırmızı daşlar yerləşdirilmişdir. Ulduzun mərkəzində isə topa bənzər çiçək motivi işlənmişdir. Alt bölümə taxılan sallantıların bir qismi əksik, bir qismi isə yarıncıq şəkildədir.

Ankara Etnoqrafiya Muzeyində mühafizə edilən inventar nömrəsi 24778 olan gümüş sırğa maraqlı dekorativ tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir. Uzunluğu 12,5 sm olan sırğanın üst əsas hissəsi üçbucaq formasında işlənmişdir. Hər iki üçbucağın daxili mərkəzi hissəsinə iri yaşıl qaş yerləşdirilmiş, kənarları isə şəbəkə üsulu ilə dekor edilmişdir. Sırğaların alt hissəsində beş sıra uzun, şaquli formalı zəncir sırası gedir. Onların orta və son hissələri sırğaların əsas dekorativ elementlərini təşkil edən dairə və yarpaq formalı penezlərlə (qadın fəsinə taxılan metal pul) işlənmişdir. Zəncirlər bəzi yerlərdən qopmuşdur.

Ankara Etnoqrafiya Muzeyində mövcud olan 21962-AB inventar nömrəli daha bir maraqlı sırğa nümunəsi çiçək formasına malikdir. Mərkəzi hissələri qabanq, üzəri döymə bəzəkli sarı metaldan işlənmiş və ortasında mavi rəngli muncuq yerləşdirilmişdir. Kənarları isə qeyri-müntəzəm şəkildə işlənmiş iri və xırda formalı otuz muncuq iyirmi bir düymə ilə işlənmişdir. İncilərin bəziləri yapışdırma üsulu ilə vurulmuşdur. Qulağa keçən hissələri qarmaq şəkildədir. Etnoqrafiya Muzeyinin qiymətli eksponatları sırasına daxil olan nümunələrdən biri 25073 inventar nömrəli Osmanlı dövrünə aid almaz və qızıldan işlənmiş sırğadır. İki hissədən ibarət sırğanın yuxarı hissəsi yuvarlaq formalıdır və ortasında bir ədəd, ətrafında isə üç ədəd almaz daşları vardır. Alt rombvari və yaxud su damlasına bənzər hissənin iki yarı kiçik sallaq forma ilə işlənmişdir. Üzərində isə bir dənəsi ortada olmaqla yeddi almaz daşı vardır.

Beləliklə, Türkiyə muzeylərində qorunub-saxlanılan milli geyim nümunələrinin təhlili sübut edir ki, libasların bədii tərtibatında zərgərlik nümunələrindən geniş istifadə olunurdu. Zərgərlik bəzəkləri geyim dəstəsinin ayrı-ayrı elementlərinə bərkidilərək onun bədii tərtibatı zənginləşdirirdi. Baş bəzəkləri insanın görkəminə təmtəraq verməklə yanaşı geyim dəstəsinin kompozisiyası qurulmasına və bədii tərtibatına uyğun seçilirdi.

Türkiyənin tarixi-etnoqrafik profilini muzey materialına əsaslanaraq müəyyən edilmişdir ki, Türkiyə milli geyimlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və libasların bədii tərtibatında xüsusi

yer tutan zinat əşyaları ölkənin zərgərlik sənətinin yüksək səviyyədə inkişafından xəbər verir. Türkiyə milli geyimlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və libasların bədii tərtibatında xüsusi yer tutan zinat əşyaları utilitar, estetik və homail rolunu oynayır, müxtəlif texniki üsullarla işlənmişlər. Onların bədii tərtibatında xalq motivlərindən geniş istifadə olunurdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Kanga S. Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayün gilan. İstanbul. 2001, 184 s.
2. Pelin D. DİKMEN. Antik Kuyumculuk Merkezi Sardes'in Kültürel Mirasını Tanıtmaq için Salihli'de "Antik Taki Müzesi" Açılması Önerisi // "Altın ilke" Uluslararası katılımlı altın, kuyumculuk ve gemoloji sempozyumu. 9-11 Ekim, 2015.
3. Sadıxova S.Y. Orta əsr Azərbaycan geyimləri (miniaturlər əsasında). Bakı: Şərq-Qərb. 2013, 220 s.
4. Садыхова С.Ю. К изучению азербайджанского ювелирного искусства (головное украшение «джигта») // Проблемы искусства и культуры. (Материалы XIII конференции). Баку: ЭЛМ, 1997, с. 22-24
5. www.topkapisarayi.gov.tr

***Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin dissertantları
e-mail: mnmbakumnm@gmail.com

Məşide Nigmet, Memiş Mehmet

ARTISTIC FEATURES OF HEAD DECORATIONS STORED IN TURKEY'S MUSEUMS

The article discusses the jewelry of the Ottoman period, stored in museums in Turkey. The head ornaments shown in the Topkapı Sarayı museums, the Ankara Ethnographic Museum and the Konya Ethnographic Museum are involved in the analysis. It is noted that the head ornaments gave the appearance of the carrier a certain solemnity, and also corresponded to the compositional structure and decoration of the costume. Jewelry, which is an integral part of the Turkish national costume and occupying a special place in the decoration of clothes, was utilitarian, aesthetic and magical in nature and was carried out in various techniques. In their decoration folk motifs were widely used.

Keywords: Turkey, museum, jewelry, hats, decoration.

Машиде Нигмет Меміш Мехмед

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГОЛОВНЫХ УКРАШЕНИЙ, ХРАНЯЩИХСЯ В МУЗЕЯХ ТУРЦИИ

В статье рассматриваются ювелирные изделия османского периода, хранящиеся в музеях Турции. К анализу привлечены головные украшения, демонстрирующиеся в музеях Топкапы Сарая, Этнографическом музее Анкары и Этнографическом музее Коньи. Отмечается, что головные украшения придавали облику носителя некую торжествен-

ность, а также соответствовали композиционному строению и художественному оформлению костюма. Ювелирные украшения, являющиеся неотъемлемой составной частью турецкого национального костюма и занимающие особое место в художественном оформлении одежды, носили утилитарный, эстетический и магический характер и выполнялись в различной технике. В их художественном оформлении широко использовались народные мотивы.

Ключевые слова: *Турция, музей, ювелирные изделия, головные уборы, художественное оформление.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant: 28.02.2019

Son variant: 24.06.2019